

Zelliger Erzsébet

A Tihanyi alapítólevél *u[gr]jin baluuana* adata

A Tihanyi alapítólevél legújabb feldolgozásának (ZELLIGER 2005) megjelenése kapcsán felvetődött a kérdés, hogy egy ismeretterjesztő szándékú kiadvány milyen új ismereteket adhat a tudomány számára. A választ egy példán keresztül lehet megadni.

A magyar szórványadatok elemzéséhez a kiindulást számomra egyértelműen BÁRCZI GÉZA monográfiája (1951) jelentette. Innen származnak a szórványadatok azonosítását megkönnyítő számok, az adatközlés első megközelítése, a lokalizálás, a névmagyarázatok stb. — természetesen már az írás pillanatában azzal a szándékkal, hogy a tudomány azóta elért eredményeit be kell építeni a munkába, illetőleg korigálni kell a már meghaladott megállapításokat.

Milyen eredményre vezetett az adatok, megállapítások felülvizsgálata?

A szövegközléshez BÁRCZI számára a PRT. (10: 16–17) nem túl jó minőségű fényképe állt rendelkezésre. Ehhez alighanem kevés bizodalma volt, ezért forrásként inkább az ÓmOlv. kiadásához fordult. A bizonytalannak ítélt fénykép és a már publikált szöveg között akadt eltérés: az ÓmOlv. egyes *i* betűk fölött ékezetet közölt. Bár a fényképen BÁRCZI nem látta ezt, kiadásában mégis a publikált változatot követte, és csupán lapalji jegyzetben tette meg észrevételét a tapasztalt különbségről. A mostani kiadás ellenőrzéséhez már az oklevélről készült digitális fénykép állt rendelkezésemre, amiből egyértelműen meg lehetett állapítani, hogy az oklevélben egyetlen *i* betű fölött sincsen ékezet. Vagyis a BÁRCZI-féle kiadás *balatín*, *bolatín*, *gífnav*, *mortíf*, *fotudí*, *kasztelic*, *fidemfí*, *Opoudí* adatai — amelyeket az ő nyomán szokás idézni — helyesen *balatin*, *bolatin*, *gífnav*, *mortíf*, *fotudi*, *kasztelic*, *fidemfi*, *Opoudi* alakban írandók le.

Az adatok olvasatában több apróbb-nagyobb eltérés van. Ezek a több mint ötven év nyelvészeti kutatásának eredményeit tükrözik. Ide tartozik a tövégi (sorvadó) magánhangzók alakulása, a labiális *a* hanggal összefüggő kérdések, és a leglényegesebb különbség: a bilabiális zöngés spiráns meglétének felismerése.

A legjelentősebb változtatás a történeti földrajz eredményeihez, mindenekelőtt GYÖRFFY GYÖRGY munkásságához fűződik. A korábbi kutatások a Kolon tavat és a hozzá kapcsolódó birtokot a Dunántúl több különböző pontjára helyezték. Így pl. ORTVAY Zala megyében, Balatonmagyaród közelében képzelte el a helyét, ERDÉLYI Fejér megyében a Kajtori tóval azonosította. BÁRCZI (1951: 54) ismertette ezeket a nézeteket, és végül KNIEZSA nyomán ERDÉLYI lo-

kalizálását fogadta el. GYÖRFFY a Pais-Emlékkönyvben megjelent tanulmányában (1956) a TA. és a TÖ. adatainak egymás mellé helyezésével az egész lőlegettetésre alkalmas területet a mai Izsák határával azonosította, azaz az Árpád-kori Fejér megyének a Dunától keletre fekvő részére helyezte.

A két határleírás megtalálható GYÖRFFY hatalmas történeti földrajzi munkájában (1987: 432–3) is. Ebben a határleírásban felkiáltójel [!] utal azokra az adatokra, amelyek valamilyen tekintetben eltérnek a korábbi kiadásokétól. Egy szórványadat, a birtok körüljárásában az első határpont megjelölésében lényeges különbség van. Meg kell jegyezni, hogy az oklevél a kérdéses helyen töredezett, tehát kiegészítésre szorul. Az adat a különböző kiadásokban a következő formákban található: ÓmOlv.: „locus ... quihab& inicium ad[uiam] *baluuana* in parte orientali”; BÁRCZI: „[ad uia]m *baluuana*” (1951: 11); MÉSZÖLY: „ad viam *baluuana*” (1956: 8); GYÖRFFY: „AD UIAM BALUUANA” (1956: 407); MOLNÁR–SIMON: „[ad uia]m *baluuana*” (1976: 18); GYÖRFFY: „ad *U[gr]in!* *baluuana*” (1987: 432). Az utolsó változat lényegesen különbözik az előzőktől, azaz magának a határpontnak a megnevezésében van a különbség. Az olvasat módosulását egy, a korábbiaknál lényegesen jobb fénykép tette lehetővé GYÖRFFY számára, a digitális fénykép pedig megerősíti ezt az olvasatot. Pontosabban az oklevél megfelelő helyén *u...in baluuana* olvasható, a betűk hiányát a hártyaírófelület töredezett volta okozza. A kiegészítés helyes voltát támogatja, hogy a GYÖRFFYtól közölt 1956-os térképvázlaton (a 408. és 409. oldal között) a Kolon birtoktól (illetőleg a *baluuan* határjelző tereptárgytól) éppen északra *villa Huguron*, 1409: *possessio Vgron* található. Ez azt jelenti, hogy a kérdéses *bálvány* olyan határpont volt, amelyet a koloni birtok körüljárásakor a szomszédos *Ugrin* ~ *Ugron*-hoz viszonyítottak.

GYÖRFFY a TA. későbbi szövegkiadásában (1992: 145–52, 1997: 21–4) is az *U[gr]in baluuana* adatot közölte.

Az oklevélnek készültek fordításai is. HOLUB JÓZSEF fordítása (in: MÉSZÖLY 1956: 7, 9) a 6.-tól a 42. sorig terjed, tehát a Kolon birtoktest határpontjaival zárul a fordítása. Ez a későbbi kiadványokban ÉRSZEGI GÉZA fordításával kiegészítve él tovább (1993, 2004 és az interneten). Az utóbbi, népszerűsítő kiadványok sajnos nem vesznek tudomást a GYÖRFFY-féle korszerű szövegkiadásról, de a szakirodalomban már régen korrigált adatokat (*aiu*, *fegifti*) és magyarázatokat (pl. *eri iturea*, *lean fyher*, *lopdí* stb.) is figyelmen kívül hagyják. Ide kapcsolódik, hogy GYÖRFFY Fejér és Bodrog vm. határára lokalizálta a TA.-beli *fegifti*-t (1987: 437). A halastó nevének általa közölt alakváltozatai (+1092 [1325 k.]/+1272/1365/1399: *Segusd* cum pisc. *Segusdtou*; 1211: *Secues* ~ *Segues*) amellet szólnak, hogy — egybehangzóan a korábbi helyesbitéssel — a TA. adatában a szóvégi *i* későbbi átírása *o*-ra téves szóértelmezésnek tekinthető.

Az oklevél *u[gr]in baluuana* adatának felismerése több korábbi megállapítás módosítását teszi szükségessé, illetőleg a névtanra vonatkozó kihatásai is vannak.

Az *ad [uia]m baluuana* a fordítók számára gondot okozott. A *baluuana* szóvégi *a*-ja *á*-nak olvasandó, és BÁRCZI értelmezésében latívuszrag. Ennek a toldaléknak adatunk lenne az egyetlen önálló előfordulása a nyelvemlékben. Latívuszragos főnévként grammatikailag is adekvát beillesztése a fordításba azonban nem sikerült. HOLUB fordításában így olvasható: „határa keletről a *baluuana* útnál kezdődik” (MÉSZÖLY 1956: 9), ÉRSZEGINél pedig: „határa keletről a BALUUANA-nál kezdődik” (2004: 3). A legújabb, SZENTGYÖRGYI RUDOLFTól való fordítás (in: ZELLIGER 2005: 61) az *u[gr]in baluuana* szórványadatot zökkenőmentesen tudja a latin szövegbe illeszteni: „határa *u[gr]in baluuana*-nál a keleti oldalon kezdődik.”

Az *u[gr]in baluuana* grammatikailag birtokos jelzős szerkezet, amely azonban nem valószínűsíthető birtokviszonyt fejez ki, hanem összetartozásra utal: a már az adományozás idejében fennálló Ugrin falunak olyan határpontját nevezi meg, amelyet köoszlop jelölt meg. Miután a birtok körüljárása megtörtént, már elégséges volt a már ismert tereptárgynak *baluuan*-ként való említése. Az alaki változtathatóság okán névélettani szempontból arra következtethetünk, hogy az *u[gr]in baluuana* és a *baluuan* nem tekinthető földrajzi tulajdonnévnek, hanem csupán helymegjelölésnek.

Az *Ugrin* helységnevén puszta személynévből keletkezett településneveink közé tartozik. Személynévként szerepel FEHÉRTÓI KATALIN személynévtárában (2004), később családnévvé vált (KÁZMÉR 1993). Az *Ugrin* szláv eredetű név, jelentése ’magyar’. A személynév valószínűleg szláv nyelvű közösségben keletkezett, a településnév névadó közössége azonban — mint minden korabeli puszta személynévvvel azonos településnév — magyar volt.

Irodalom

- BÁRCZI GÉZA (1951), *A tihanyi apátság alapítólevele mint nyelvi emlék*. Bp.
ÉRSZEGI GÉZA (1993, 2004²), *A Tihanyi Alapítólevél*. Tihany.
FEHÉRTÓI KATALIN (2004), *Árpád-kori személynévtár. 1000–1301*. Bp.
GYÖRFFY GYÖRGY (1956), Tulajdonnév-történet. A tihanyi alapítólevél földrajzinév-azonosításához. In: *Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára*. Szerk. BÁRCZI GÉZA–BENKŐ LORÁND. Bp., 407–15.
GYÖRFFY GYÖRGY (1987), *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza II*. Bp.
GYÖRFFY GYÖRGY (főszerk.) (1992), *Diplomata Hungariae Antiquissima*. Bp.
GYÖRFFY GYÖRGY (főszerk.) (1997), *Árpád-kori oklevelek*. Bp.
<http://ehumana.hu/arpad/szoveg/to02.htm>
<http://tihany.osb.hu/okirat.htm>
KÁZMÉR MIKLÓS (1993), *Régi magyar családnevek szótára. XIV–XVII. század*. Bp.
MÉSZÖLY GEDEON (1956), *Ómagyar szövegek nyelvtörténeti magyarázatokkal*. Bp.
MOLNÁR JÓZSEF–SIMON GYÖRGYI (1976), *Magyar nyelvemlékek*. Bp.
ÓmOlv. = JAKUBOVICH EMIL–PAIS DEZSŐ, *Ómagyar olvasókönyv*. Pécs, 1929.

Zelliger Erzsébet

PRT. = *A pannonhalmi Szent Benedek-rend története I–XII.* Szerk. ERDÉLYI LÁSZ-
LÓ–SÖRÖS PONGRÁC. Bp., 1902–1916.
ZELLIGER ERZSÉBET (2005), *A Tihanyi Alapítólevél.* Pannonhalma.